

Mobilizacja – kryzys – zmiana: charakter halszackiej zmiany kulturowej w świetle datowania radiowęglowego późnobrażowego grodu w Łubowicach koło Raciborza

Jan Chochorowski

profesor emeritus, j.chochorowski@uj.edu.pl

Słowa kluczowe: późna epoka brązu, osiedla obronne, datowanie ^{14}C , halsztatyzacja

U schyłku epoki brązu, w fazie stylistycznej HaB (1080/1050/1020 – 810/800/780 p.n.e.), obserwujemy na terenie Europy Środkowej zjawisko koncentrowania się osadnictwa i tworzenia wspólnot terytorialnych o charakterze „małych ojczyzn”. Charakterystycznym symptomem tej swoistej, „barbarzyńskiej” odmiany synoikizmu (gr. synoikismós) było fortyfikowanie osiedli i powstawanie w miejscach największej kumulacji walorów przyrodniczych i kulturowych danego regionu, centrów (grodów) o szczególnych funkcjach osadniczych, gospodarczych i społecznych. Jednym z największych z tego typu obiektów, o powierzchni około 25 ha jest gród w Łubowicach koło Raciborza, na północ do Bramy Morawskiej. Analizy radiowęglowe węgla pobranych z reliktywów wału obronnego wskazują, iż wzniesienie monumentalnych fortyfikacji grodu w Łubowicach, mieści się w przedziale 990-900 cal. BC. Ich zniszczenie jest jednak znacznie wcześniejsze niż dawniej sądzono i należy datować między 845-802 cal. BC. Fakty te trzeba więc umieszczać w obrębie fazy HaB, od jej środkowego odcinka (HaB2 – 960/950 – 900/890/880 p.n.e.), po przełom fazy HaB i HaC (810/800 p.n.e.). W świetle uzyskanych wyników analiz radiowęglowych, należy także poddać na nowo analizie kontekst dziejowy tych epizodów.

Wymaga to odniesienia się do procesów globalnych, obejmujących u schyłku epoki brązu znaczne połacie południowej części Europy Środkowej, a zwłaszcza Kotlinę Karpacką. Najważniejszym z nich jest głęboki kryzys struktur osadniczych kultury Gáva, rozwijających się w tym regionie nieprzerwanie od około 1200 p.n.e. W ciągu fazy stylistycznej HaB2-HaB3, objął on zwłaszcza tereny wschodniej części Kotliny Karpackiej. Na Wielkiej Nizinie Węgierskiej, ekologicznie najbliższej obszarom pontyjskim, osadnictwo kultury Gáva zanika całkowicie. Na obszarach wyżynnych Siedmiogrodu i w strefie pogórzy karpackich (zwłaszcza w górnym dorzeczu Cisy), koncentruje się ono w wysokich partiach krajobrazu, w sąsiedztwie osiedli obronnych o charakterze refugialnym. Znamiennym symptomem tych procesów, wskazującym równocześnie na ich źródła i charakter, jest pojawienie się w Europie Środkowej, w fazie HaB2, znalezisk pochodzenia wschodnioeuropejskiego (tzw. kimmeryjskich), typowych zwłaszcza dla stepowego, czernogorowskiego (Chernogorovka) ugrupowania kulturowego.

Zjawiska te zostały najprawdopodobniej wywołane napływem do Kotliny Karpackiej, początkowo zapewne niewielkich, ruchliwych watah koczowników, przemieszczających się w głąb obszarów środkowoeuropejskich. Zapewne dopiero w następnej kolejności pojawiły się tu większe grupy ludności ze strefy kaukasko-pontyjskiej, zajmujące głównie tereny bardziej przydatne dla nomadycznej gospodarki pasterskiej. Nie ulega wątpliwości, iż infiltracja stepowców miała charakter agresywny. Jest bardzo prawdopodobne, iż ich akcje militarne wywołały poczucie zagrożenia, szczególnie na obszarach leżących w sąsiedztwie zajmowanej przez koczowników Niziny Węgierskiej. Do takich należało niewątpliwie terytorium Moraw i strefa Bramy Morawskiej, znajdujące się w zasięgu pannońsko-pontyjskiej prowincji florystycznej, penetrowanej niewątpliwie przez stepowców. Aktywność dominujących militarnie koczowników i sam fakt zetknięcia się z obcym, nieznanym w środowisku środkowoeuropejskim trybem życia i sposobem wojowania, mogły wywoływać nastroje społeczne mieszczące się w kategoriach „szoku kulturowego”.

Swoistą kulturową przeciwwagą dla tego stanu, było ujawnienie się w miejscowych społecznościach przejawów wzmożonej religijności. Jest np. dość prawdopodobne, iż uciekano się także do ofiar z ludzi, co należy również uznać za przejaw „neurotycznej religijności”. Tak można np. interpretować obiekt odkryty na osiedlu późno brązowym w

Kornicach (12 km od Łubowic). W standardowej jamie odkryto tu „depozyt” dwóch szkieletów, datowany radiowęglowo na 900-830 cal. BC. Zgodnie z jednoznaczną opinią antropologów, obydwaj osobnicy zostali wrzuceni do jamy w stanie przyżyciowym i w ten sposób intencjonalnie uśmierceni.

Z punktu widzenia struktur osadniczych, najważniejszą reakcją kulturową wobec zaistniałej sytuacji, były przede wszystkim przejawy mobilizacji społecznej, w tym próby zwiększenia potencjału obronnego osiedli o znaczeniu strategicznym. W tych kategoriach należy interpretować rozbudowę fortyfikacji broniących grodu w Łubowicach. W jakimś sensie, zabiegi te można uznać za próbę obrony własnego dorobku cywilizacyjnego, przez społeczności późnej kultury pól popielnicowych w tej strefie. Część, nawet silnie umocnionych osiedli, o strategicznym znaczeniu (jak np. Stillfried, Brno-Obřany/Hradisko, czy nawet Štramberk-Kotouč), została zapewne zniszczona przez penetrujące te obszary grupy stepowców i utraciła swoje znaczenie. Najpoważniejszym jednak skutkiem zaistniałego kryzysu w środowisku kultur pól popielnicowych w środkowym dorzeczu Dunaju, było wywołanie potoku zmian, w efekcie których zrodził się nowy ład społeczno-kulturowy – model halszacki.

Znamiona kryzysu, w tym przypadki zniszczenia osiedli obronnych, niekoniecznie musiały się mieścić w wąskim horyzoncie czasowym. Zapewne, realnie był on rozciągnięty na większość przedziału czasowego faz HaB2-3 (950-810/800). Dodatkowym czynnikiem napięć społecznych musiały też być procesy kształtowania się nowych elit. Procesy te mogły obfitować w lokalne konflikty społeczno-polityczne (militarne), co doprowadziło m.in. do dalszych zniszczeń niektórych, starych centrów osadniczych, takich jak np. gród w Łubowicach. Jeśli sprawcami jego spalania nie byli stepowcy (?), to nowe datowanie momentu zniszczenia fortyfikacji grodu w Łubowicach na czasy „w granicach 845-802 cal. BC”, zdaje się wpisywać ten fakt w procesy dziejowe, które zmieniły oblicze kulturowe znacznej części terytorium Środkowej Europy. Upadek tego grodu można bowiem traktować jako jeden z symptomów „halsztatyzacji”. Rozprzestrzenianie się halszackiego modelu kulturowego poza zasięg jego macierzystych obszarów, wiązało się również z głębokimi przemianami lokalnych struktur społecznych, których najważniejszym czynnikiem było też wykreowanie i silna rola (miejscowych lub obcych z pochodzenia) elit społeczno-politycznych. Proces „halsztatyzacji” sięgał głęboko w struktury społeczno-polityczne, kreując – zapewne nie bez oporu i przy udziale akcji o charakterze militarnym – nowy porządek społeczny i system „własności” terytorialnej. Cechy nowego ładu społecznego wykazują wyraźny kontrast, z zasadniczo egalitarnym ustrojem społeczno-politycznym społeczności późnej epoki brązu w Środkowej Europie, co samo w sobie mogło stanowić źródło antagonizmów.